

Назаренко О. М.,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри прикладної лінгвістики
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПОХОДЖЕННЯ ПРЕЦЕДЕНТНИХ ГАЗЕТНИХ ЗАГОЛОВКІВ ІЗ ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Анотація. Статтю присвячено виявленню типології прецедентних заголовків у газетному тексті, які походять із художньої літератури. Проаналізовано маркери їх вияву та простежено зв'язок між семантичним наповненням заголовків і кваліфікацією реципієнтів.

Ключові слова: прецедентний текст, заголовок, інтертекстуальність.

Постановка проблеми. Заголовок виступає ініціальним елементом тексту, проте він є своєрідним ключем для розуміння змісту тексту, «допомагає прогнозувати зміст тексту» [1, с. 59], його можна вважати номінативним знаком, що «дзеркально відображає квінтесенцію всього тексту» [2, с. 18]. В аспекті інтертекстуальності заголовок «у зовнішніх проявах виступає як метатекст стосовно тексту, у внутрішніх – як субтекст єдиного цілісного тексту» [3, с. 138]. Особливої семантичної ваги набуває саме заголовок, що містить інтертекстуальні елементи прецедентного характеру. Саме такий вид інтертекстуальності здебільшого представлений у публіцистичному дискурсі, де заголовки містять різноманітні прецедентні феномени і тексти, що увиразнює актуальність дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поняття прецедентного тексту набуло широкого визнання в інтерпретації Ю. Караулова, який називає прецедентними тексти, що «(1) значущі для тієї чи іншої особистості в пізнавальному або емоційному плані, (2) ті, що мають надособистісний характер, тобто добре відомі і широкому оточенню певної особистості, включаючи її попередників і сучасників, і, нарешті, такі, (3) звернення до яких відтворюється неодноразово в дискурсі цієї мовної особистості» [4, с. 216].

Д. Гудков зазначає, що «до сьогодні не отримав осмислення сам феномен прецедентності» [5, с. 102], проте подає розгалужену типологію прецедентних феноменів: автопрецеденти, соціумно-прецедентні феномени, національно-прецедентні феномени, універсально-прецедентні феномени.

В. Красних, приділяючи увагу прецедентним феноменам, пропонує виділяти прецедентні ситуації, прецедентні тексти, прецедентні імена та прецедентні висловлення [6, с. 172], зважаючи, що прецедентний феномен – це обов'язково елемент національної когнітивної бази, тобто одиниця не вербального, а ментального плану. Існує декілька шляхів перетворення тексту на прецедентний: 1) текст стає добре відомим усім представникам національно-лінгво-культурної спільноти (або переважній більшості); 2) широко відомий текст максимально відповідає наявним у суспільстві уявленням про твори цього типу, задовольняє очікування реципієнтів; 3) реальний факт або подія стають відомими, про них існує певне уявлення на національному рівні [6, с. 194]. З огляду на це прецедентними можуть

ставати як окремі висловлення, тексти, так і ситуації, не пов'язані з вербальними текстами.

Ми будемо послуговуватися таким визначенням текстової прецедентності: це здатність тексту викликати в реципієнтів вербальні та ментальні асоціації, пов'язані з текстами (в широкому розумінні) загальнокультурного значення – на загальнолодському, національному та на соціальному рівнях. Говорити про прецедентність можна лише в разі спільних асоціацій у реципієнтів, тобто її основними критеріями є масовість, упізнавальність та інтелектуальність.

Можемо виокремити широке і вузьке тлумачення текстової прецедентності: вузьке тлумачення передбачає когнітивний підхід до прецедентності – прецедентні феномени є одиницями ментального поля, когнітивної бази носія національної мови (праці В. Красних, Д. Гудкова); широке тлумачення поєднує вербальний і невербальний бік прецедентності, зараховуючи сюди, крім ментальних одиниць, і мовні – інтертекстуальні текстові елементи (А. Супрун, Ю. Прохоров). Ми підтримуємо другий підхід, який містить і вербальний план тексту.

Крім того, вважаємо серйозною проблемою з'ясування прецедентного статусу тексту. Річ у тому, що тут провідним чинником виступає інтелектуальний рівень реципієнтів. Зниження інтелектуального рівня реципієнтів позначилося, на нашу думку, і на характері текстової прецедентності.

У газетному дискурсі прецедентні тексти набувають особливого значення через масовий характер адресата. Є. Журавльова та Ж. Капарова вважають, що ця особлива роль полягає в тому, що прецедентний текст «здатний реалізувати дві основні функції газетного дискурсу: оцінну й інформативну, орієнтовані на представлення картини світу» [2, с. 20]. Саме провідні ознаки прецедентних текстів – поширеність, популярність, відомість зумовлюють його впливовість на масового адресата: спільна ментальна база, необхідна для розуміння прецедентності, об'єднує реципієнтів в одну спільноту.

Мета статті – виявлення типології прецедентних заголовків у газетному тексті, які походять із художньої літератури.

Об'єктом дослідження є мова газетних текстів українських видань.

Матеріалом дослідження послуговували заголовкові комплекси українських газетних видань «Дзеркало тижня» (далі – ДТ), «День» (далі – Д), «Високий замок» (далі – ВЗ), «Україна молода» (далі – УМ), «Поступ» (далі – П), «Львівська газета» (далі – ЛГ), «Галичина» (далі – Г).

Виклад основного матеріалу. Прецедентні заголовки представлені висловленнями, що за походженням мають літературне першоджерело та є цитатами прецедентного характеру, тобто співвідносяться з прецедентними текстами [7, с. 332]. Вони посилаються на відомі літературно-художні твори видатних поетів і прозаїків, тому викликають відповідні асоціації.

До цієї групи належать античні вислови, що уналежнюють до фразеологічного фонду української мови [8, с. 236], проте походять вони або з давньогрецьких міфів, або є висловами відомих античних мислителів. З античної міфології до наших часів дійшли крилаті вислови на позначення різних явищ і людських рис, напр.: *Авгієві конюшині українського козацтва* (ДТ. № 5. 2009); *Над парламентом завис дамоклів меч...* (ВЗ. 07.04.2009); *Прокрустове ложе тарифів* (Г. 18.01.2011); *«Троянський кінь» для Президента* (Д. 8.10.2010); *«...Не Сізіфова праця»* (Д. 02.02.2002); *Танталові муки достатку* (ДТ. 07.07.2008); *Чадний вогонь Прометей* (Д. 19.03.2002); *Ахіллесова п'ята Московії* (П. 05.01.2009) тощо. Античні вислови цього типу використовують лише як складники заголовків через їхнє співвідношення не з окремими реченнями, як у випадку з прислів'ями, а з певними явищами, предметами, тобто вони позначають лише фрагменти картини світу, тому не можуть виступати цілісним знаковим утворенням, «знаком твору», бути заголовками. І хоч ці вислови давно ввійшли до української мови, вони за походженням залишаються давньогрецькими, відомими з давньогрецьких міфів або літературних творів (поем Гесіода та Гомера, з драматичних творів грецьких авторів).

Крім античної міфології, крилаті вислови повчального характеру становлять латинські афоризми, які також використовують у заголовках газет, напр.: *Через терени – до медалей* (ДТ. № 13. 2009) – першоджерело *Через терени – до зірок* (лат. *Per aspera ad astra*); *Карфаген мусить бути зруйнований* (Г. 20.11.2010) – вислів римського політика та оратора Катона Старшого, яким він завершував кожну свою промову, заклинаючи до походу на Карфаген (лат. *(Censeo) Carthaginem esse delendam*); *Культура і Закон. Contra spem spero* (УМ. 19.01.2011) – *Без надії сподіваюсь; Світова фінансова криза: «Hannibal ante portas»!* (ДТ. 01.11.2008) – першоджерело *Ганнібал у воріт; Ворон ворону ока не виклює* (ВЗ. 17.02.2010) – буквальный переклад латинської фрази *Cornix cornici nunquam confodit oculum*; *Про смаки не сперечаються – їх виховують* (Д. 24.01.2003) – перша частина заголовка – латинський афоризм *De gustibus non (est) disputandum*; *Кінець – ділу вінець?* (ДТ. 04.11.2000) – першоджерело лат. *Finis coronat opus*; *Суворий закон, але чи закон?* (ДТ. 22.05.2004) – першоджерело *Закон суворий, але це закон* – лат. *Dura lex, sed lex* тощо. Ця частина античних афоризмів має принципово інший характер – вони відрізняються повчальним характером і схожі на прислів'я. Деякі з них настільки глибоко ввійшли в українську мову, що вже не сприймаються як запозичені. Ми вважаємо їх літературними за походженням через те, що більшість походить із творів римських поетів, письменників, філософів, ораторів, хоч і набули давно афористичного характеру, перетворившись на фразеологізми. Такі афоризми дослідники вважають крилатими висловами – це «часто повторювані влучні словесні формули, джерело яких може бути встановлене» [9, с. 79]. У газетних заголовках латинські афоризми можуть бути використані як в оригінальному вигляді, так і в перекладі, проте вони завжди зберігають зв'язок із першоджерелом, посилюючи аспект діалогічності газетного дискурсу.

Давніми за походженням є й біблійні вислови, здебільшого зі Старого заповіту, напр.: *Якби Ноїв ковчег устиг заморозити!* (УМ. 12.01.2009); *Усе минає, але безслідно не минає нічого* (ДТ. № 1. 2009); *Час збирати каміння Дорогоцінне* (УМ. 6.01.2009); *«...Час збирати каміння»* (Д. 12.11.2010);

Фестивальний рух: куди прямуємо? (Д. 09.07.2010); *Вигнання з Раю* (ДТ. 22.07.2000); *Хай живе вавилонське стовпотворіння!* (ДТ. 02.07.2001); *Горяни чекають снігу, як манти небесної* (ВЗ. 27.10.2010); *Не створи собі кумира* (ДТ. 12.04.2003); *«Золотий телець» у сімейному човні* (ДТ. 26.01.2002); *Притча во язицех, або Культура перед системою «Рада»* (Д. 24.12.2002) тощо. Афористичний характер подібних біблійних висловів зазначений навіть у відповідних словниках, у тому числі фразеологічних, тому вони сприймаються як прецедентні навіть реципієнтами, погано знайомими з Біблією. Інша річ, що первинне значення таких висловів знайоме не всім читачам, але їхня внутрішня прецедентність сприймається без звернення до першоджерела.

Серед біблійних висловів провідне місце належить окремим фразеологізмам, що позначають певні християнські символи, – *Ноїв ковчег, вавилонська вежа, золотий телець, скрижалі Мойсея* та ін. Ці поняття виконують роль прецедентних феноменів – вони співвідносяться з конкретною прецедентною ситуацією, що має знаковий характер. Специфіка цих одиниць полягає в тому, що вони експлікують не тільки фрагмент тексту або певний вислів, а є знаком ситуації повчального змісту, здебільшого відповідають біблійним притчам.

Проте для тлумачення як античних, так і біблійних афоризмів необхідно мати відповідний інтелектуальний рівень. Пересічні читачі не завжди здатні встановити прецедентність цих висловлень без звернення до додаткових джерел або без авторських коментарів, хоч цей матеріал і належить до загальновідомих і наднаціональних. Античні та біблійні вислови розраховані на читачів безвідносно до їхнього віку, національності, місця проживання, але, на жаль, зниження рівня освіти зумовлює обмеження вживання таких одиниць у газетному дискурсі через менший ступінь впізнаваності, який належить до визначальних ознак прецедентності.

Національну прецедентну базу становлять цитати з літературно-художніх творів українських авторів-класиків, напр.: *Уряд знайшов для України газ по 35 доларів. Але дорогою ціною* (УМ. 13.01.2009); *Коли зброєю є лише слово. Світ протестує проти людинобиства в Секторі Газа* (УМ. 13.01.2009); *Як умру – хоч поховайте...* (ВЗ. 31.01.2009); *Всякому городу – нрав і права...* (ВЗ. 12.02.2009); *Народе мій, до тебе я ще верну* (ЛГ. 01.01.2009); *Бажаю так скінчити я свій шлях, як починала: з співом на вустах* (Д. 01.09.2010) тощо. Цитування українських авторів досить вибіркоче: насамперед це твори хрестоматійного характеру – І. Франка, Т. Шевченка, Г. Сковороди, Лесі Українки. Переважають віршовані рядки, з яких починаються відомі поезії, тому ці рядки легко запам'ятовуються. Прецедентними такі тексти є виключно для представників української лінгвоментальності, знайомих зі скарбницею національної літературної творчості. Однак слід зазначити, що подання в сучасного газетному дискурсі українських прецедентних текстів є нечастотним, такі приклади скоріше можна вважати поодинокими. З огляду на це стає зрозумілим, що вони проходять мінімальні трансформації, здебільшого залишаючись у незміненому вигляді.

Більшою мірою в газетному дискурсі представлені не цитати з творів українських письменників, а їхні назви, які стають заголовками статей, але переосмислені, напр.: *Хіба ревуть воли, як зали повні?* *Арія кризи біля театральних під'їздів* (ДТ. № 48. 2009); *Шевченко, Бодянский: перехресні стежки* (ДТ. № 3. 2009); *Чорна рада* (УМ. 12.02.2009); *«Думи мої,*

думи: Анна Безулик (УМ. 13.03.2009). Заголовки також трансформуються рідко, лише окремі лексичні складники можуть бути замінені в газетному дискурсі, тому вони викликають певні аллюзії. Для застосування заголовків як прецедентних текстів також обирають хрестоматійні твори, здебільшого зі шкільної програми (П. Куліш, І. Франко, Т. Шевченко, І. Нечуй-Левицький, І. Карпенко-Карий тощо), однак трапляються й назви відомих творів сучасних авторів.

Вживання в заголовку стереотипного, зрозумілого для співрозмовника висловлення є сигналом приналежності до певного соціуму, зв'язку з його культурою та традиціями. Газетний заголовок виконує функції умовного рефлексу, це натяк, від якого явище соціально-психологічного характеру або подія суспільно-політичного, історичного значення оживає, активізується у свідомості читача. Подібні одиниці зазвичай виконують не стільки номінативно-інформативну, скільки рекламно-експресивну й емоційно-оцінювальну функцію.

У зв'язку із вживанням заголовків-цитат виникає проблема їх адекватного сприйняття. Якщо адресатом доступно тільки буквальне сприйняття тексту, що містить прецедентне висловлювання, то можна говорити про неадекватну інтерпретацію тексту сприймаючого, оскільки суть прецедентного висловлювання полягає не в буквальному значенні лексичного складу, а в асоціаціях, які той повинен викликати. Оцінити красу гри можливо лише в тому випадку, якщо адресат «розпізнає», розуміє значення перетвореного тексту.

Крім творів українських класиків, джерелом для створення прецедентних заголовків стають відомі твори зарубіжних письменників, переважно російських, які активно використовується в заголовках, навіть у трансформованого вигляді, напр.: *Свістати всіх на стадіон – до нас іде ревізор!* (ВЗ. 04.02.2009) – комедія М. Гоголя «Ревізор»; *Ходіння по муках триватиме* (УМ. 06.02.2009) – роман О. Толстого «Ходіння по муках»; *Ударимо Парижем по кризі* (УМ. 06.02.2009) – роман І. Ільфа й Є. Петрова «Золоте теля» – цитата «Ударимо автопробігом по бездоріжжю»; *Зранку гроші, а ввечері – Інтернет, який... не ходить* (ВЗ. 12.03.2009) – роман І. Ільфа й Є. Петрова «Дванадцять стільців» цитата *Зранку гроші, в обід стільці...; Дивись у корінь* (УМ. 18.02.2009) – перефразований вислів Козьми Пруткова – *Зри в корінь!; І хлопчик був, і унтер-офіцерська вдова виявилася* (Д. 28.07.2010) – одночасна актуалізація двох творів – «Життя Кліма Самгіна» М. Горького (*А чи був хлопчик?*) та М. Гоголя «Ревізор» (унтер-офіцерська вдова, яка саме себе висікла); *Покінчити з розрухою в головах* (Д. 17.06.2010) – М. Булгаков «Собаче серце»; *А зорі тут тихі...* (УМ. 21.12.2010) – Б. Васильєв «А зорі тут тихі...» тощо. Необхідно зазначити, що в таких заголовках наведено назви або цитати переважно з тих літературних творів, що були екранізовані, тому реципієнт не тільки може орієнтуватися за змістом художнього тексту, а й за кінострічками, серед яких є дуже відомі. Джерелом прецедентних заголовків здебільшого стають твори російських письменників XIX–XX століть, насамперед знакові цитати з них або назви самих творів.

Зарубіжна література представлена в заголовкових комплексах найменше, причому це не прецедентні висловлення, а

вказані без змін або з незначною трансформацією назви творів, напр.: *Над прірвою в асфальті* (УМ. 13.03.2009) – Джером Д. Селінджер «Над прірвою у житті»; *Літо патріарха* (Д. 07.08.2009) – Г.Г. Маркес «Осінь патріарха» тощо.

Висновки. Отже, літературна творчість виступає джерелом для створення прецедентних заголовків лише для підготовлених читачів. Типологічно літературні заголовки походження представлені: 1) античними висловами; 2) біблійними висловами; 3) творами українських письменників; 4) творами зарубіжних письменників. Загалом, усі групи є нечисленними, їхня питома вага незначна порівняно з іншими типами прецедентних заголовків, що зумовлено необхідністю певної підготовки в реципієнтів для сприйняття таких заголовків як прецедентних. Перспективи подальшого дослідження вбачаємо в аналізі газетного тексту в стилістичному та комунікативному аспектах.

Література:

1. Кочан І.М. Лінгвістичний аналіз тексту. 2-ге вид., перероб. і доп. Київ : Знання, 2008. 423 с.
2. Журавлева Е.А., Капарова Ж.Д. Прецедентные тексты начала XXI века : монография. Москва : Флинта: Наука, 2007. 256 с.
3. Фатеева Н.А. Контрапункт интертекстуальности, или Интертекст в мире текстов. Москва : Агар, 2000. 280 с.
4. Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность. Москва : Наука, 1987. 264 с.
5. Гудков Д.Б. Теория и практика межкультурной коммуникации. Москва : ИТДГК «Гнозис», 2003. 288 с.
6. Красных В.В. «Свой» среди «чужих»: миф или реальность? Москва : ИТДГК «Гнозис», 2003. 375 с.
7. Назаренко О.М. Типологія прецедентних газетних заголовків за походженням. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка : Філологічні науки*. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2011. Вип. 28. С. 331–333.
8. Сучасна українська літературна мова : підручник / за ред. А.П. Грищенка. 2-е вид. Київ : Вища школа, 1997. 493 с.
9. Сучасна українська мова : підручник / за ред. О.Д. Пономарева. Київ : Либідь, 1997. 400 с.

Назаренко О. Н. Происхождение прецедентных газетных заголовков из художественной литературы

Аннотация. Стаття посвящена виявленню типології прецедентних заголовків в газетному тексті, які походять з художественної літератури. Проаналізовані маркери їх проявлення і прослідкована зв'язь між семантичним наповненням заголовків і кваліфікацією реципієнтів.

Ключевые слова: прецедентный текст, заголовок, интертекстуальность.

Nazarenko O. Origin precedents titles in newspaper from fiction literature

Summary. The article is devoted to revealing the typology of precedent headlines in the newspaper text, which come from fiction. Their markers of expression are analyzed and the connection between the semantic content of the headlines and the qualifications of the recipients is traced.

Key words: precedent text, title, intertextuality.